

АДАМ КІРКОР: ВЯДОМЫ І НЕВЯДОМЫ - ПОЛЫМЯ. 2018.№ 1.с.166-175.

На жаль. Імя гэтага чалавека, невядома большасці жыхароў нашай краіны сярэдняга і сталага ўзросту, ужо не гаворачы пра моладзь. Да сённяшняга дня ідзе спрэчка паміж даследчыкамі, як адказаць на простае пытанне:

“Кім быў Адам Кіркор?”

Беларускі гісторык і гістарыёграф Дзмітрый Караў у 4-м томе “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі” (Мн., 1997) называе яго “беларускім і польскім гісторыкам, этнографам, археолагам, публіцыстам, выдаўцом, грамадскім дзеячом”.

Беларускі археолаг В.У.Мядзведзева лічыць А.Кіркора “этнографам, археолагам, гісторыкам, літаратуразнаўцам, выдаўцом (меў сваю друкарню ў Вільні)”.

Вядомы беларускі літаратурны крытык Алесь Марціновіч у сваёй рабоце “Адам-Кіркор: Першы беларускі краязнаўца” (Мн., 2016) лічыць яго “выдатным беларускім этнографам, археолагам, публіцыстам, выдаўцом, гісторыкам літаратуры, па сутнасці, першым беларускім краязнаўцам”.

Найбольш поўную ацэнку творчай спадчыны і “шматграннасці” творчасці А.Кіркора даў таленавіты беларускі гісторык і краязнаўца Генадзь Кахановіч. На яго думку, Адам Кіркор – археолаг, этнограф, філолаг, лінгвіст, архівіст, статыстык, выдавец, музейзнавец, краязнавец, мастацтвазнавец. І перш за ўсё – гісторык.

Вікіпедыя – свабодная энцыклапедыя вызначае Адама Кіркора як “літаратара, даследчыка літоўскіх і беларускіх старажытнасцей, выдаўца, археолага”.

Ацэньваючы заслугі Адама Кіркора перад беларускім народам і яго культурай, нельга не згадзіцца з думкай А.Марціновіча, што “расказаўшы пра гісторыю нашага краю, матэрыяльную і духоўную культуру беларускага народа, ён стаў першаадкрывальнікам Беларусі для ўсяго адукаванага грамадства”.

“Малая радзіма» вучонага - вёска Слівіна Клімавіцкага павета Магілёўскай губерні (цяпер Манастыршчынска раёна Смаленскай вобласці. Тут 21 студзена 1818 года (па другім дадзеным, 1819 года) пачаўся жыццёвы шлях Адама Кіркора у небагатай шляхецкай сям’і татарскага паходжання (.Кісялёў Г.В. Кіркор//Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыкл. даведнік. Мн. 1995. С.463)

Бацькі Адама (Караль Мікалаквіч і Тэкля Маркаўна з Валадкавічаў), паводле архіўных звестак, у 1830-1840-я гады валодалі невялікім фальваркам Грынеўшчына (Кіркораўшчына) у Клімавіцкім павеце. У 1832- 1834 гадах юнак вучыўся ў Магілёўскай гімназіі, а потым у 2-й Віленскай гімназіі, ператворанай ў Дваранскі інстытут у Вільні. Менавіта гэты інстытут і скончыў экстрэнам Адам у 1838 годзе. .

Пасля гэтага 20-гадовы Адам Кіркор атрымаў пасаду загадчыка канцылярыі Віленскай казёнай палаты. У 1846 годзе ён жаніўся на актрысе Гелене Петранэле Маеўскай, якая была маладзей Адама на восем гадоў.. Але потым яна закахалася ў сябра Адама – Уладзіслава Сыракомлю і ў 1857 годзе выйшла за яго замуж.-

З 1843 года Адам Кіркор выдаваў у Вільні навукова-літаратурныя альманахі “Рэдэгаст”(1843), 3 тома “Разумовых дзённікаў”(1845-1846)), часопіс “TeKa Wilenska»(6 тамоў “Віленскага зборніка”, 1857-1858). З 1849 года ён стаў членам Віленскага статыстычнага камітэта, а потым – рэдактарам (1850-1854) “Памятной книжки Виленской губернии».

У 1855 годзе А.Кіркор уваходзіць у склад Віленскай археалагічнай камісіі, кіруе Віленскім музеем старажытнасцей. У 1859-1865 гадах ён рэдагуе газету “Виленский вестник». З 1859 года вучоны становіцца ўладальнікам друкарні ў Вільні. На працягу 1863 года быў рэдактарам штотыднёвай газеты “Виленский полицейский листок».

У 1868-1871 гадах Адам Кіркор быў адным з выдаўцоў газеты “Новое время” у Санкт-Пецярбургу, а ў 1872 годзе (па другім дадзеным, у 1871-м –Э.І.) пераязджае ў Кракаў, дзе чытае лекцыі па гісторыі славянскіх літаратур, у тым ліку і па гісторыі беларускай літаратуры, у Кракаўскім прамыслова-тэхнічным музеі.

Ацэньвачы погляды Адама Кіркора ў канцы 1850-х – пачатку 1860-х гадоў, пераважная большасць даследчыкаў лічаць яго прадстаўніком лібералізма на Беларусі.

Так, беларускі даследчык Д.В.Шчэрбік адзначае:

“На землях былога Вялікага княства Літоўскага паўсталі тры цэнтры інтэлектуальнага жыцця. У Мінску ўзнік гурток В.Дуніна-Марцынкевіча, у Віцебску – А.Вярыгі-Дарэўскага, у Вільні – А.Кіркора. Усе тры цэнтры займаліся культурна-асветніцкай дзейнасцю....

У 1855 г. графу Я.Тышкевічу пасля доўгіх клопатаў удалося атрымаць дазвол ад расійскіх улад на стварэнне ў Вільні музея старажытнасці і адкрыцці пры ім Археалагічнай камісіі, у склад якой увайшлі найбольш вядомыя прадстаўнікі мясцовай ліберальнай інтэлігенцыі: Яўстафій і Канстанцін Тышкевічы, Адам Кіркор, Міхал Бялінскі, Тэадор Нарбут, Юзэф Ігнацы Крашэўскі і інш. Гэта была першая значная легальная грамадская арганізацыя, дзейнасць якой дазвалялася расійскімі ўладамі пасля падаўлення паўстання 183—1831 гг і закрыцця Віленскага універсітэта.

Актыўнейшым дзеячам музея і камісіі стаў вядомы беларускі гісторык. этнограф і пкблицыст XIX ст. Адам Кіркор (1819-1886 гг.). У канцы 50-х гг. А.Кіркор пачаў выдаваць у Вільні ліберальны часопіс «Виленски партфель. Часопіс праводзіў кампанію па кансалідацыі ліберальнага руху, які пачаўся адкрыццём у 1855 г. Віленскай Археалагічнай камісіі.

Паступова вакол газеты «Виленский вестник»(1841-1864), якую рэдагаваў спачатку А.Э.Адынец (1841-1859), а потым А.Кіркор (1859-1865), стварыўся першы беларускі літаратурны гурток, удзельнікамі якога былі А.Адынец, У.Сыракомля, В.Каратынскі і іншыя.

Трэба адзначыць, што вышэйзгаданыя аўтары яшчэ не ідэнтыфікавалі сябе як беларусаў. Усе яны былі патрыётамі Вялікага княства Літоўскага (гістарычнай Літвы). Пры гэтым яны яскрава разумелі адрозненне беларускага народа ад польскага і расейскага, вывучалі яго гісторыю і фальклор, шмат намаганняў рабілі для яго асветы.. Так, адзін з блізкіх сяброў А.Кіркора Аляксандр Аскерка (1830-1911) выдаў для навучання дзяцей беларусаў пачатковай грамаце Беларусі “Буквар” “Элементар” (Лемантар).

Лібералы актыўна ўключыліся ў абмеркаванне зямельнай рэформы, якая рыхтавалася царскім урадам. Падчас прыезду Аляксандра II у верасні 1858 г. у Вільню, у дваранскім губернскаму камітэце якой пачалася актыўная падрыхтоўка да правядзення сялянскай рэформы,

яны паспрабавалі прыцягнуць увагу цара да нацыянальных, культурных і рэлігійных асаблівасцей краю. Яны падарылі цару альбом, у складанні якога прымалі ўдзел найбольш вядомыя прадстаўнікі мясцовай ліберальнай інтэлігенцы – Адам Кіркор, Эдвард Адынец, Ігнат Ходзька”

(.Шчэрбік Д.В. Гісторыя палітычнай і прававой думкі Беларусі: вучэб.-метаэд. комплекс для студэнтаў/Д.В.Шчэрбік. Новаполацк, 2009. С.192-193)

Якім чынам Адам Кіркор стаў навукоўцам?

Адказ на гэта пытанне даў А.Марціновіч у сваёй кніжцы “Адам Кіркор Першы беларускі краязнаўца”:

“Адсутнасць у яго належнай тэарэтычнай падрыхтоўкі кампенсавалася сістэмнай самаадукацыяй, прыроджаным талентам і настойлівасцю сапраўдна працаваць у той галіне ведаў, якая цікавіць. А яшчэ Кіркору пашанцавала, што ён, будучы яшчэ юнаком, як сам прызнаваўся, напаткаў людзей, якія далучылі яго да навуковай дзейнасці.

Першым сярод іх ён згадваў Міхаіла Гамаліцкага (1791-1861)...У 1819 годзе стаў ад’юнктам, а праз пяць гадоў – надзвычайным прафесарам (Віленскага ўніверсітэта-Э.І.). Менавіта пад уплывам знаўца старажытнасцей М.Гамаліцкага Адам Кіркор зацікавіўся гісторыяй і археалогіяй роднага краю.

Другім чалавекам, хто падштурхнуў Кіркора да навуковай дзейнасці, быў настаўнік-гісторык з Гродзеншчыны Ігнат Кулакоўскі (1800-1870). Перакананы ў тым, што гісторыя беларускага народа “паглынутая гісторыяй палякаў або ледзь упамінаецца ў гісторыі Расіі”, Кулакоўскі ў 1834 годзе накіраваў пісьмо міністру асветы Расіі, нагадаў, як важна вывучаць мову беларускага народа, яго этнаграфію, мастацтва, мясцовыя старажытнасці, прапанаваў стварыць спецыяльны падручнік “Гісторыя краю”, які дапаможа вырашыць гэтыя набалелыя пытанні.

Менавіта кантакты з М.Гамаліцкім і І.Кулакоўскім і з М.Гамаліцкім – у большай ступені, што пасля ягонай смерці то, што не было надрукавана, перайшло ў асабісты архіў Адама Карлавіча, па сутнасці сфарміравалі светапогляд Кіркора, паспрыялі станаўленню яго як даследчыка і навукоўца” (Марціновіч А. Адам Кіркор Першы беларускі краязнавец. Мінск. 2016. С.9-10).

ГІСТОРЫК

Аналіз творчай спадчыны Адама Кіркора дазваляе зрабіць выснову, што ў першую чаргу ён быў гісторыкам, як беларускім, так і польскім. Калі ацэньваць аб’ектыўна, з пазіцыі сённяшняга дня, ён вывучаў, папулярызіваў гісторыю Беларусі, Літвы, Польшчы і Расіі, антрапалогію, падкрэсліваў гістарычна-этнічную самастойнасць і самабытнасць беларускага народа, яго крэўнасць ці пэўнае падабенства з рускім, украінскім, польскім, літоўскім народамі.

Рэдагуючы губернскія “Памятныя кніжкі” (1850-1854), А.Кіркор пашырыў у іх неафіцыйны аддзел, змясціў багатыя матэрыялы па гісторыі і статыстыцы Віленшчыны, у тым ліку яе беларускіх паведаў. Выдатны знаўца гісторыі і этнаграфіі Беларусі і Літвы, ён падрыхтаваў некалькі папулярных даведнікаў па Вільні і яе ваколіцах.

У 1854 годзе Віленскі губернскі статыстычны камітэт выпусціў у свет кнігу “Черты из истории и жизни литовского народа”, у якой Адам Кіркор змясціў свае артыкулы “Литовские древности” і “Великий князь Витовт». Вельмі важна, што ў другім артыкуле навукоўца даў

яскравую характарыстыку дзейнасці аднаго з самых слаўных правіцелей Вялікага княства Літоўскага. Гісторык паказаў, што Вітаўт удзяляў вялікую ўвагу рэлігіі, хоць сам з нараджэння быў язычнікам, але для дасягнення сваіх мэт некалькі разоў хрысціўся, так, “у рыцараў ён прыняў каталіцкую веру із угаджэння”. Каб бліжэй сайціся з імі і прымусяць іх дзейнічаць у сваю карысць; затым прыняў праваслаўе, каб прыцягнуць да сябе падданных свайго русскага удзела” (.Черты из истории и жизни литовского народа. Вильно, 1854.С.27)

Трэці раз Вітаўт прыняў каталіцтва ў Кракаве ў 1386 годзе разам з Ягайлам у надзеі стаць вялікім князем ВКЛ. А.Кіркор сцвярджаў, што князь Вітаўт аднолькава адносіўся да католікаў і праваслаўных, але займаўся больш справамі праваслаўнай канфесіі, таму што католікі складалі нязначную частку насельніцтва вялікага княства Літоўскага. Менавіта з-за імкнення ўмацаваць сваю дзяржаву, на думку А.Кіркора. Вітаўт пайшоў на адкрыты канфлікт з Маскоўскім мітрапалітам Фоціем, стварыўшы асобную мітраполію ў Кіеве. Характарызуючы ўзаемаадносінны паміж прадстаўнікамі розных канфесій, Адам Кіркор даказваў, што “католікі з праваслаўнымі жывуць дружна. Праваслаўныя жэняцца на каталічках, каталічкі выходзяць (замуж-Э,І.) за праваслаўных. Паміж імі брацтва, дружба. Яны і ведаць не хочуць аб законе Ягайлы, прымушаўшым праваслаўных прымаць каталіцкую веру прі ўступленні ў шлюб з католікамі” (Черты из истории.. С.48.)

А.Кіркор неаднаразова адзначаў, што выкарыстанне рэлігіі было часткай палітыкі вялікага князя, які, жадаючы пашырыць і ўмацаваць Вялікае княства Літоўскае, падтрымліваў у ім талерантнасць і верацярпімасць.

У цэлым, артыкул “Вялікі князь Вітаўт” быў напісаны ў захапляльных тонах. А гэта азначае, што гісторык А.Кіркор яўна ідэалізаваў вобраз вялікага князя, не ўпамінаючы яго недахопы. Менавіта з-за гэтага работа Адама Карлавіча выклікала моцную крытыку з боку расійскіх улад, таму што ў дадзеным артыкуле сустракаліся такія “думкі і выразы, якіх наогул нельга прызнаць слушнымі і прыстойнымі, асабліва ў кнізе, выданай заснаваным ад урада месцам і з дазволу начальства” (.Расійскі Дзяржаўны Гістарычны архіў (РДГА). Ф.1290. Воп.1. Спр. 201. О привлечении к ответственности членов Виленского губернского статистического комитета за издание сборника “Черты из истории литовского народа”, содержащего антикрепостнические и антирусские материалы)

У артыкуле беларускага даследчыка В.И.Тубелевіча “Адам Киркор как исследователь христианства ВКЛ» маюцца такія радкі:

“Особое внимани А.Киркор уделил распространению протестантизма во время правления Сигизмунда Августа. Адам Киркор соглашался с Иосифом Крашевским в том, что реформаторское учение распространялось среди высшей знати ВКЛ, в доказательство этому исследователь приводил такие знаменитые магнатские фамилии, как Радзивилы. Сапегы, Ходкевичи, Глебовичи и другие. Если во время правления Сигизмунда I предпринимались попытки ограничить проникновение протестантизма, то его сын Сигизмунд Август отличался особой терпимостью в вопросах веры, поэтому отказывался преследовать протестантов, несмотря на просьбы католической церкви. Историк указал, что этот правитель жалованною грамотой в 1563 г. уравнивал права православного дворянства с католическим. В результате историк сделал вывод о том, что во времена Сигизмунда Августа «верховная терпимость всех исповеданий сближала, упрочивала связи и отношения. Умер Сигизмунд Август, и всё изменилось: братство заменилось враждою; терпимость – преследованиями, благоденствие –

бедствиями»(.В память о пребывании Государя Императора Александра II в Вильно 6-7 сент. 1858 г. // .Вильно? 1858. С.35).

У сваіх работах Адам Кіркор адзначаў, што пры праўленні Стэфана Баторыя на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага з'явіўся ордэн іезуітаў, які адыграў неадназначную ролю ў далейшай гісторыі хрысціянскіх кафесій ВКЛ. На падставе вывучэння розных крыніц гісторык прыйшоў да высновы, што рэлігійныя сутыкненні ў час Сігізмунда III узмацніліся. Адам Карлавіч лічыў, што адной з важнейшых прычын гэтай з'явы стала падпісанне ў 1596 годзе Берасцейскай царкоўнай уніі, якая раскалола праваслаўную канфесію на яе прыхільнікаў і праціўнікаў. На думку А.Кіркора, хоць пазней Уладзіслаў IV і іншыя правіцелі ВКЛ спрабавалі ураццяць у правах праваслаўных з католікамі і ўніатамі, але рэлігійныя супярэчнасці ў дзяржаве не спыніліся.

Такім чынам, вывучаючы гісторыю хрысціянскіх канфесій на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага, А.Кіркор разглядаў яе скрозь прызму адносін свецкай і духоўнай улады. Ён лічыў, што асновай палітыкі вялікіх князей былі верацярпімасць і талерантнасць. Што датычыцца рэлігійных супярэчнасцей, то яны, на думку Адама Карлавіча пачаліся толькі з прыходам Рофармацыі і падпісання Берасцейскай царкоўнай уніі. У адрозненне ад расійскіх гісторыкаў М.Устралава і М.Каяловіча, А.Кіркор не лічыў, што рэлігійныя канфлікты сталі асноўнай прычынай ўпадка Вялікага княства Літоўскага.

Вікіпедыя падкрэслівае, што трэці том серыі «Живописная Россия» «составили большей частью очерки Киркора по истории, народной и высокой культуре, краеведению Литвы и Белоруссии...».

А цяпер звернемся да чытачоў часопіса «Полымя» наконт тэрміна “большей частью” і зададзім пытанне:

“Што азначае тэрмін “большей частью»?

У першай частцы гэтага тома дзесяць нарысаў з адзіннаццаці належыць Адаму Кіркору, а ў другой частцы змешчана дзесяць нарысаў, прычым аўтарам васьмі з іх з'яўляецца А.Кіркор. Такім чынам, з 21 нарыса, змешчанага ў трэцім томе «Живописной России», выдадзеным у 1882 годзе ў Санкт-Пецярбургу, аўтарства 18 належыць А.Кіркору. А гэта азначае 85,7% усіх нарысаў. Пагэтакі ўсе падставы замяніць тэрмін “большей частью” тэрмінам “подавляющее большинство (пераважная большасць) очерков написано А.Киркором”.

У першую чаргу нас цікавіць змест нарысаў вучонага. якія закранаюць розныя пытанні гісторыі Беларусі.

Хоць нарыс IX першай часткі кнігі носіць назву “Городские поселения в Литве», у ім знайшла адлюстраванне гісторыя Ашмян, Гальшан, Маладзечна, Радашковіч, Вілейкі, Дзісны, Гародні, Брэст-Літоўска, Камянец-Літоўска, Высока-Літоўска, Слоніма, Жыровіч, Быцены, кобына, Ваўкавыска, Свіслачы, Зельвы, Беластока., Пружан і Саколкі. Акрамя гэтага, у дадзеным нарысе закранаецца гісторыя Смаргон, Друі.

Характарызуючы Ашмянскі павет, А.Кіркор адзначае, што ў ім “находится Крево, самое замечательное из поселений Виленской губернии, как по древности своего основания, что доказывается сохранившимися памятниками первобытной эпохи, так и по историческим воспоминаниям». Вучоны заўважае, што ў Крэўскім замку адбылася шмат падзей, памятных у гісторыі Літвы.

Тым чытачам, якія цікавяцца гісторыяй Гародні, вельмі карысна пазнаёміцца з думкамі А.Кіркора., які звяртае ўвагу чытачоў на цікавыя моманты гэтай гісторыі:

“В историческую эпоху Гродно явственно выступает в XII столетии. Ипатьевская летопись под годом 1128 говорит о Гродно, как о столице удельного Городенского княжества. Карамзин и некоторые другие ошибочно полагали, что летописи говорят о Гродке близ Минска...

История г.Гродно весьма любопытна..

Новая эра для Гродно началась с назначением, замечательнейшего из литовских деятелей, Антония Тизенгауза вел литовским подскарбием (министром финансов, вместе и государственных имуществ)...

Тизенгауз в самое непродолжительное время сделал его одним из лучших и многолюднейших городов, как в Литве, так и в Польше».

Адзін са старажытнейшых гарадоў Беларусі - Бярэсце рыхтуецца адзначыць у 2019 годзе сваё тысячагоддзе. У сувязі з гэтым прывядзём наступныя радкі нарыса А.Кіркора:

“К древнейшим поселениям Гродненской губернии принадлежит Брест-Литовск, древний славянский Берестень или Берестье. Город лежит при впадении Мухавца в Буг и состоит из первой классной крепости, расположенной на правом берегу Буга, и города, отстоявшего от крепости на 1 ½ и расположенного на правом берегу Мухавца;

...Основание Бреста относится к глубокой древности. Предание говорит, что какой-то богатый и знатный вельможа проезжал этой дорогой среди непроходимых болот, поросших берестом. Поезд загряз в болоте, тогда пришлось вырывать берест и настилать дорогу, и когда добрались до берега реки, вельможа велел построить здесь церковь и назвать это место Берестом.

В X ст. здесь уже было поселение с укрепленным городом. В XI ст. Брест порождает борьбу между Поляками и русскими князьями...»

Знаёмства з дзевятым нарысам першай часткі кнігі “Живописная Россия» прымушае нас задумацца, ці адпавядаюць рэчаіснасці гістарычныя звесткі, прыведзеныя ў нашых энцыклапедыях.

Так, напрыклад, беларускі гісторык Марат Батвіннік у першай кнізе шостага тома “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі” (Мн., 2001) у артыкуле “Слонім” сцвярджаў:

“Паводле археал. даследаванняў, узнік у 11 ст. на месцы невялікага паселішча. Упершыню ўпамінаецца ў Іпацьеўскім летапісе пад 1252 (годам-Э.І.) як Услонім (у 1255 (годзе – Э.І.) Вслонім”

А цяпер прывядзем думку Адама Кіркора:

“Слоним по летописям известен уже в XI ст. На полях Слонимских в 1040 г. Ярослав В.Владимирович одержал победу над Литовцами и покорил значительную часть Нёманского побережья. Потом, в 1241 г. Монголы разорили Слоним, а в 1258 г. он перешёл под власть Литовцев». (« Живописная Россия: Отечество наше в его зем., ист., плем., экон. и быт. значении: Литов. и Белорус. Полесье: Репринт воспроизведения изд 1882 г. – Мн.: БелЭн. 1993. С.195).

Вялікую цікавасць уяўляе нарыс VIII другой часткі кнігі “:Живописная Россия» пад назвай «В Белорусском Полесье”, дзе прадметам разгледжання сталі населеныя пункты Ізяслаў, Прылукі, Дукора, Койданаў, Стаўбцы, Новы Свержань, Івянец, Дуброва, Барысаў, лагойск, Докшыцы, Чэрэі, Гайна, Ігумен, Бярэзіна, сілавічы, Равінічы, Слуцк, Капыль, несвіж, клецк, Магільна, Ляхавічы, Старобін, Навагрудак, Гарадзішча, Каралічы, Шчорсы, Мір, Любч, Новая Мыш, Старая Мыш, Бабруйск, Глуск, Парычы, Чыркавічы, Любань, Любанічы, Пінск, Гародня. Кожан гарадок, Мазыр, Тураў, Давід-гарадок, Скрыгалаў, Петрыкаў, Лахва, Ельск, Капыткавічы, Рэчыца, Лоеў, Брагін, Васільевічы і іншыя.

Ён мае тры раздзелы: “Мінская губернія”, “Віцебская губернія” і “Магілёўская губернія”.

Між іншым, трэба адзначыць, што нарысы А.Кіркора маюць навукова-папулярны характар і чытаюцца вельмі лёгка. Так, аналізуючы гісторыю Мінска, вучоны канстатуе:

“Минск назначен был воеводским городом ещё в 1413 году. Но самое воеводство окончательно образовано едва в 1500. Оно состояло из трёх уездов: Минского, Мозырского и Речицкого. Магдебургское право даровано городу в 1499. Для Минска оно имело большое значение: жители получали личную свободу, независимо от воевод и старост, избирали себе войтов, бургомистров и лавников».

Характарызуючы Койданаў (сучасны горад Дзяржынск –Э.І.), А.Кіркор звяртае ўвагу чытача на такія звесткі:

“Дальше, памятный в летописях Койданов, при реке Нетечи, в XII столетии известный под именем Крутогорье. Вблизи этого местечка Татары понесли два жестоких поражения, в 1241 г. под начальством князя Скирмунда, а потом в 1249, когда Миндовг разбил на голову Койдана и его союзников Данила и Василька, князей Галицких. По этому случаю и само местечко получило название Койданова».

У восьмым нарысе другой часткі «Жывапіснай Расіі” А.Кіркор дак кароткую гісторыю гарадоў Віцебскай і Магілёўскай губерній.

Навукоўца акцэнтуюе ўвагу чытачоў, што ў 1772 годзе Віцебск быў далучаны да Расіі і прылічан, як правінцыйны горад. Да Пскоўскай губерні; у 1777 годзе. калі былі заснаваны беларускія губерні, ён адышоў да Полацка. Затым у 1796 годзе пасля злучэння Полацкай з Магілёўскай у адну Магілёўскую губерню, зроблен губернскім горадам з апошняй. Нарэшце, у 1802 годзе. калі Магілёўская губерня была раздзелена на Магілёўскую і Віцебскую, Віцебск быў зроблены губернскім горадам апошняй.

Жыхарам Магілёва, чытачам, якія цікавяцца гісторыяй роднага горада, будзе карысным пазнаёміцца з думкай А.Кіркора аб паходжанні назвы Магілёва:

“Само название Могилёва для некоторых историков, с досужим воображением представляет возможность делать разные догадки, ни на чём впрочем неоснованные, о его происхождения. Так одни объясняют его смертью Льва Владимирского, другие – Льва Могучаго Полоцкого, от которых произошло название Могилы-Льва, Могилёва. Другие уверяют, что здесь была деревня Могиляки, заселенная рыболовами, но самое отношение сих последних к Могилёву или к Могилякам, ничего не известно. В землях Славянских много местностей, получивших название от могил. Есть Могила, Могильна, Могиляны, Могильница, есть и другой Могилёв при Днестре. Поэтому, кажется, не может подлежать сомнению, что и Могилёв при

Днепре получил название от древних языческих могил. Древность поселения доказывается городищем над Днепром, которое потом входило в состав замковых укреплений с валами. Оно составляло как бы особый редут среди укреплений и было гораздо возвышеннее всей окружающей местности».

ЭТНОГРАФ

Яшчэ ў гады навучання ў гімназіі А.Кіркора зацікавіўся фальклорам і этнаграфіяй і надрукаваў у зборніку лепшых сачыненняў выхаванцаў Беларускай вучэбнай акругі (1839) свой першы артыкул “Рэшткі язычніцкіх звычаяў на Беларусі”.

Можна, без усякага перавялічэння, адзначыць, што Адам Кіркора быў, без сумнення, арыгінальным вучоным-этнографам. У сваіх працах “Аб этнаграфічнай мяжы літоўскай і славянскай народнасцей у Літве”(1857), “Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню” (1857-1859). “Этнаграфічныя нарысы Сувальскай губерні” (1873), у публікацыях “Літоўскае Палессе” і “Беларускае Палессе”(“Жывапісная Расія”. Т.3.Ч.1-2, 1882) даў этнічную і сацыяльна-бытавую характарыстыку тыпаў беларуса, адзначыў яго яго высокія духоўна-маральныя якасці (працавітасць, кемлівасць, прывязанасць да зямлі, далікатнасць), падкрэсліў самастойнасць беларускай мовы, яе багатыя пісьмовыя традыцыі.

Вялікую цікавасць уяўляе нарыс III другой часткі “Жывапіснай Расіі” пад назвай “Народная жизнь». Прывядзём некаторыя фрагменты гэтага нарыса:

“Мы проследим жизнь Белорусса от колыбели до могильной доски, конечно. по источникам, прежнего, хотя и недавнего времени и собственным нашим наблюдениям.

Рождение. – Беременная женщина почти до последней минуты родов исполняет все тягостные обязанности не только хозяйки дома, но нередко и работницы. Она вынимает тяжёлые горшки из печи, месит хлеб, работает в поле под знойным небом, укладывает сено и снопы на воза. И нередко, среди этих тяжёлых работ наступают роды. Опытные повитухи очень редки, обыкновенно приглашают знахарку. Без всякой медицинской помощи совершаются роды; природа делает чудеса. Не пройдёт двух, трёх дней, как родильница уже опять принимается за тяжёлую работу...

Свадьба. Свадебные обряды хотя в общих чертах везде одинаковы, на всём протяжении Белоруссии; но в частности есть много отличий и разнообразия. Самое подробное и толковое описание свадеб в Борисовском уезде Минской губернии напечатано в статистическом описании этого уезда гр.Е.П.Тышкевича. Оно должно бы служить канвой для подобных описаний в других местностях...

Свадебные обряды почти везде начинаются так называемыми запоинами. В дом родителей, где есть невеста, являются сват и сваха с водкой и хлебом. Ежели глава семейства, заблаговременно предуведомлённый, или, как большею частью случается, поладивший с родителями молодого, согласен выдать дочь, то, когда вино уже выпито, в сосуд, в котором оно было привезено, сыплет рожь; если же сваты приезжают случайно и родители несогласны, то ту же посуду наполняют вином, и тогда сваты удаляются не говоря ни слова...

Невинная девушка, вошедшая в дом мужа, чествуется целым семейством, как особенное благословение Господне. Её все уважают и во время исполнения свадебных обрядов. Она пользуется большим вниманием, составляя радость и гордость родителей и новобрачного, а

также семейства последнего. Согрешившая же до замужества, хотя бы даже с тем, за кого она вышла замуж, наоборот, играет печальную роль во время свадьбы; по этому случаю даже свадебные обряды в некоторых случаях изменяются”(Живописная Россия С.277-278, 280).

Ацэньваючы творчую спадчыну А.Кіркора як этнографа, нельга не згадзіцца з наступнай думкай расійскага вучонага-філолага і гісторыка А.К.Каўкі:

“(А.Кіркор –Э.І.) падрабязна разгледзеў беларускую вусна-паэтычную творчасць: песні, прыказкі, прымаўкі, паданні на матэрыяле Ашмянскага, Лідскага, Свенцянскага, Вілейскага, Нясвіжскага, часткова Сакольскага павеятаў, апісаў абрады і звычаі (дажынкi, вяселле, пахаванне, Гульні і танцы (“Жаніцьба Цярэшкі”, “Падушачка”, “Мяцеліца”), святы (каляды, купалле, вялікдзень) і інш. Праілюстраваў апісанні арыгінальнымі тэкстамі народных песень, у большасці запазычанымі (без спасылак) з ранейшых публікацый Я.Тышкевіча, Я.Чачота, для тлумачэння беларускіх тэкстаў склаў невялікі беларуска-рускі слоўнічак. У духоўнай культуры беларусаў вялікую ролю аддаваў міфалагічным крыніцам, недацэньваў яе рэальнага, сацыяльна-бытавога кантэксту”(А.Каўко А.К. Кіркор Адам //Этнаграфія Беларусі: Энцыкл. Мн., 1989. С.260).

Асабліва каштоўнай для беларускай навукі стала яго праца “этнаграфічны погляд на Віленскую губерню” (1857-1859), складзеная паводле праграмы Рускага геаграфічнага таварыства. У ёй выказана вялікая павага да духоўнага жыцця працоўнага народа, прыведзена больш 100 беларускіх песень, 200 прыказак, слоўнік беларускай мовы.

Заслуга Адама Кіркора заключаецца ў тым, што у трэцім нарысе другой часткі “Жывапіснай Расіі” ён адлюстравваў жыццё народаў, якія жылі ў той час ў Паўночна-Заходнім краі, або як мы сёння назваем іх, нацыянальных меншасцей Беларусі.

Указважчы на шматнацыянальны склад Магілёўскай і асабліва Віцебскай губерні. А таксама і Інфлянтаў, . Адам Карлавіч падкрэсліваў:

“Евреи в Белоруссии. также как и в Литовском полесье, составляют значительнейшую часть населения городов и местечек и держат в своих руках торговлю и промышленность. Влияние их на сельских жителей так же велико тут, как и везде. Характеристические черты евреев везде одни и те же. Никаких особенностей мы здесь не находим. В Могилевской губернии, в Оршанском уезде, в м.Любавичи живёт раввин (цадик) секты хасидов. Имеющий большое влияние на всех последователей этой секты в целой Белоруссии, от всех их получая весьма значительные сборы и приношения...

Латыши кроме Витебской области живут также в Курляндской, Лифляндской, части С.-Петербургской и Псковской губерниях. Но Инфлянтские Латыши уже немного разнятся от Латышей Курляндских и Лифляндских; у первых много вошло слов польских и белорусских, у последних много немецких...Кроме Латышей, в Инфлянтах живут литовцы, вблизи развалин ВРежицкого замка...Замечательно, что эти Литовцы не рождаются и как будто даже чуждаются своих соплеменников – Латышей; живут только в своей среде. Браки заключают только между собою, говорят чистым языком литовским.. Далее Эсты в Люцинском уезде, в числе около 1000 чел...Великороссы в числе около 30 000 живут во всех трёх уездах.. Белоруссов незначительное число живёт на рубеже Себежского и Дриссенского уездов...Наконец, польские крестьяне, переселенцы из прежнего времени, тоже в незначительном числе живут в Режицком уезде...”(Живописная Россия. С.284-285)

У цэнтры даследаванняў А.Кіркора па этнаграфіі беларусаў заўсёды была матэрыяльная і духоўная культура беларускага народа.

Яму было толькі 22 гады, , калі беларусаў па загадзе расійскага імператара Мікалая I з 1840 года пачалі называць “племенем2 рускага народа. Менавіта тады з геаграфічнай карты знікла і само паняцце “Беларусь”.

Асобае месца ў этнаграфічнай спадчыне А.Кіркора займае яго праца “Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню” (1857-1858). Яго калегі адзначалі, што гэта праўдзівае слова пра жыццё беларусаў ва ўсіх аспектах. Сучасны беларускі даследчык І.Цішчанка канстатаваў, што сярод публікацый “Этнаграфічнага зборніка” (1858), якія паступалі з розных рэгіёнаў Расійскай імперыі, матэрыялы А.Кіркора па праўдзінасці апісання і навуковаму асэнсаванню фактаў не мелі сабе роўных.

У адрозненне ад многіх навукоўцаў Адам Карлавіч бачыў у беларусах не нейкае там племя, а народ.. На яго думку, Віленскую губерню насялялі два асноўных народа – славяне і літоўцы. У той жа час Адам Кіркор дапускаў памылку, калі да літоўцаў адносіў і частку яўрэяў, татар і цыган. Як аб’ектыўны даследчык ён правамерна лічыў, што ў кожнага з гэтых народаў маецца сваё паходжанне, мова, звычаі, паданні і абрады.

Адам Карлавіч падкрэсліваў, што менавіта славянскае насельніцтва Віленшчыны і ёсць беларусы, на якіх ён у артыкуле “Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню” звярнуў асаблівую ўвагу. А.Кіркор адзначаў, што віленскія беларусы нічым не адрозніваюцца ад сваіх супляменнікаў, якія жывуць у Магілёўскай, Віцебскай і Мінскай губернях.

АРХЕОЛАГ

Адам Кіркор, безумоўна, быў таленавітым вучоным-археолагам. Ён праводзіў археалагічныя даследаванні ў Ашмянскім, Барысаўскім, Вілейскім, Лідскім, Мінскім, Навагрудскім, Свенцянскім, Трокскім, Гродзенскім і іншых паветах Паўночна-Заходняга края. Адам Карлавіч раскапаў каля 1000 курганоў (частку разам з Я.Тышкевічам). Вельмі зацікавілі Адама Карлавіча курганы каля мястэчка Гальшаны Ашмянскага павета, каля вёскі Юзэфава і Радуні Лідскага павета і каля Берштаў Гродзенскага павета, якія добра захаваліся.

Толькі ў Вілейскім павеце, за 10 км ад Галянова, каля Рудні, ён адкрыў больш за 100 археалагічных помнікаў, якія былі размешчаны па рацэ Вузла. Мост праз гэту раку, як сведчыў сам Адам Карлавіч, называлі Вітаўтавым”. Раскопкі дазволілі знайсці чалавечыя косткі, жалезныя фабулы, алебарды даўжынёй 7, а шырынёй 5 вяршкоў. Яшчэ 83 курганы Кіркор знайшоў каля вёскі Губы, у Губскай пушчы

Большасць вывучаных курганоў ён аднёс да XI стагоддзя. Вучоны выявіў рэшткі старажытнага замчышча на паўвостраве возера Мясра, гарадзішча каля в.Рэчкі на Вілейшчыне.

Аўтар кніжкі пра А.Кіркора А.Марціновіч справядліва адзначыў:

“Адам Кіркор з’яўляецца адным з найбольш яркіх прадстаўнікоў беларускай нбвукі XIX стагоддзя сярод тых, хто праявіў цікавасць да даследавання курганоў, а калі глядзець шырэй, то да археалогіі ў цэлым. Курганы ж, адкрытыя ім, сапраўды шмат гавораць, бо яны з’яўляюцца маўклівымі сведкамі старыны...

Дарэчы, ён першым на Беларусі і Літве выкарыстаў новы метада раскопак, які пазней як найбольш перспектыўны ўзялі на сваё ўзбраенне і іншыя археолагі. Да Кіркора курганы, як і іншыя насыпы, скажам, могільнікі, ускрывалі так званым метадам калодзежа, паступова заглябляючыся ў зямлю. Дзякуючы новаму метаду, археолагі сталі карыстацца метадам “накрыж”, капаючы крыжападобныя траншэі. Гэта дазволіла ўскрываць насып амаль цалкам” (Марціновіч А. Адам Кіркора. С.39-40)

У сувязі з гэтым, ацньваючы дзейнасць А.Кіркора як археолага, вядомы расійскі археолаг і гісторык Л.В.Аляксееў звярнуў увагу на тое, што адрозненне ад сваіх папярэднікаў, (ён-Э.І.) пры археалагічных даследаваннях ставіў шэраг важных для навуковага ўскрыцця курганаў пытанняў аб даціроўцы пройдзенага, аб этнічнай прыналежнасці пахаванага. Такі падыход да раскопак быў у той час новым, ва ўсялякім выпадку, у заходнерускіх землях”.

У час адной з размоў аўтара гэтых радкоў з беларускім гісторыкам і археолагам Генадзем Кахановічам ён раскажаў, што знайшоў у архіве альбом археалагічных раскопак Адама Кіркора і вылучыў версію аб тым, што матэрыялы для гэтага альбома адбіраў у час сваіх шматлікіх падарожжаў па Беларусі. Гаворка ідзе аб універсальным даведніку, які мог служыць адпаведным пунктам у складанні археалагічнай карты, а таксама для музейнаўчай працы. Усяго ў гэтым альбоме зарэгістравана 174 прадмета, большая частка якіх адносіцца да Вілейскага павета.

На думку А.Марціновіча, Кіркора не абмяжоўваўся складаннем слоўніка знаходак. Працаваў ён і над археалагічным слоўнікам. Матэрыялы яго, па меры гатоўнасці публікаваліся ў маскоўскім зборніку “Древности”. Асаблівасць гэтых кароткіх артыкулаў заключалася ў тым, што Кіркора раскажаў пра тыя помнікі старажытнасці, якія ён асабіста даследаваў.

А.Кіркора прыняў актыўны ўдзел у арганізацыі Музея старажытнасцяў у Вільні (1855)., быў яго хавальнікам і сакратаром Археалагічнай камісіі. Ён ахвяраваў музею ўласную археалагічна-этнаграфічную калекцыю, сабраную ў час экспедыцый па Мінскай і Віленскай губернях.

Акрамя таго, Адам Кіркора вёў археалагічныя даследаванні на тэрыторыі Заходняй Украіны і Польшчы, праводзіў раскопкі ў Галіцыі. Яго рукапісы зберагаюцца ў Кракаве і Вільнюсе.

Адам Карлавіч быў членам-карэспандэнтам Імператарскага рускага археалагічнага таварыства, членам Пецярбургскага, Маскоўскага, Адэскага і Рыжскага археалагічнага таварыстваў.

Расійскі даследчык творчасці А.Кіркора Э.Вальтэр падкрэсліваў:

“Как журналист и политик, подвергался сильным нападениям крайних партий польских и русских: как археолог-этнограф, он останется незабвенным в истории возрождения литовско-белорусского края» (Вальтер Э. Киркор // Энциклопедический словарь: в 82 т. Т.29, 1895. С.127)

ФІЛОЛАГ, ЛІТАРАТАР, ГІСТОРЫК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Адам Кіркора дэбютаваў у друку апавяданнямі “Смерць поэта” (містычнае апавяданне пра смерць Байрана), “Прут. Гістарычнае здарэнне” – панегірык Пятру I і артыкулам “Остатки языческих обыкновений в Белоруссии” (фальклорна-этнаграфічная замалёўка) у зборніку “Опыты в русской словесности воспитанников гимназий Белорусского учебного округа” (Вільня, 1839). Потым ён карыстаўся часам псеўданімамі Jan ze Sliwina, Иван Сливин. Ян са Слівіна. Ян Валігурски, Саборы і інш.

У працы “Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню” Адам Карлавіч паказаў, якую ролю адыгрывала ў Вялікім княстве Літоўскім беларская мова і культура. Кіркоў адстойваў права беларусаў на самавызначэнне.

Як даследчык духоўнай культуры беларускага народа і літаратуразнавец, збіральнік літаратурна-культурных сіл А.Кіркоў адыграў прыкметную ролю ў станаўленні новай беларускай літаратуры.

Менавіта ў 1850-я гады вакол Кіркова ўтварыўся гурток мясцовых (беларускіх, польскіх, літоўскіх) літаратараў і культурных дзеячаў. Да яго належалі або падтрымлівалі з ім сувязі пісьменнікі У.Сыракомля, В.Каратынскі, В.Дунін-Марцінкевіч, А.Вярыга-Дарэўскі, А.Адынец, І.Ходзька і іншыя, гісторыкі М.Маліноўскі і Я.Тышкевіч, журналіст В.Пшыбыльскі, кампазітар С.Манюшка. Многія з удзельнікаў гуртка былі звязаны з беларускай літаратурай, у сувязі з чым, на думку вядомага беларускага літаратуразнаўцы Г.В.Кісялёва, гурток А.Кіркова часам называюць першым беларускім літаратурным гуртком, падкрэсліваючы тым самым яго значэнне для станаўлення новай беларускай літаратуры. Паводле няпэўных звестак, сам Адам Карлавіч Кіркоў “пісаў для народа папулярныя беларускія брашуркі” (Багдановіч М. Творы. Мн., 1968. Т.2. С.226)

На вялікі жаль, ні адна з гэтых брашурак не дайшла да нас. Затое добра вядома яго сардэчная прыхільнасць да беларуска-літоўскага краю, які традыцыйна ў тыя часы называўся “Літвой”, а яго жыхары – “літвінамі”.

“Я літвін, - пісаў А.Кіркоў, - ніколі не знішчыць ува мне гэтага пачуцця”. У іншых выпадках ён называў сябе “не прыродным палякам”, а беларусам”.

Аналіз творчай спадчыны Адама Кіркова ў галіне беларускай культуры і літаратуры аўтарам гэтых радкоў дае падставу для высновы аб аб’ектыўнасці і праўдзівасці наступных палажэнняў аўтарэферата дысертацыі беларускага даследчыка - кандыдата філалагічных навук І.М.Запрудскага:

“1. Адам Кіркоў – выдатны дзеяч беларускай культуры і літаратуры XIX ст., творчае станаўленне якога звязана са шляхамі развіцця беларускага рамантызму і ўплывамі на краёвую літаратуру польскага пазітывізму. Пісьменніцкая дзейнасць А.Кіркова эвалюцыяніравала ад эстэтыкі рамантызму да пазітывізму.

2. А.Кіркоў – ключавая фігура у беларускім літаратурна-грамадскім руху XIX ст. Ролю яго прызначылі творчы патэнцыял, універсалізм дзейнасці, адданасць нацыянальнай (краёвай) ідэі на працягу ўсяго жыцця.

3. А.Кіркоў – пачынальнік культурна-гістарычнай школы ў літаратуразнаўстве Беларусі.

4. Сіла ўздзеяння А.Кіркова на грамадска-літаратурнае жыццё Беларусі XIX ст. абумоўлена шырынёй накірункаў яго творчасці і майстэрскім паяднаннем у ёй дакументальнага і мастацкага пачаткаў.

5. А.Кіркоў – таленавіты мемуарыст і адзін з пачынальнікаў нацыянальнай нарысістыкі. Яго творчая спадчына вызначаецца адметнасцю паэтыкі і стылю, жанравым наватарствам і публіцыстычнасцю” (Запрудскі І.М. Творчасць Адама Кіркова: ад рамантызму да пазітывізму. Аўтарэферат дыс. на атрым. вуч. ступені канд. філал. навук. Мінск, 200. С.2-3).

З прац А.Кіркора кракаўскага перыяду асабліваю цікавасць маюць “Нарысы сучаснай рускай літаратуры” (1873), дзе падкрэсліваліся яе дэмакратычныя традыцыі, роля ў ёй В.Бялінскага і М.Чарнышэўскага, “Літоўскія абразкі” (1874) і іншыя віленскія ўспаміны, “Пра літаратуру братніх славянскіх народаў” (1874) з асобным нарысам гісторыі беларускай літаратуры, “Літва і Русь у гістарычных, геаграфічных, статыстычных і археалагічных адносінах” (1875)

.На думку І.Запрудскага, выступленне А.Кіркора ў якасці гісторыка беларускай літаратуры ў першым раздзеле “Русінская літаратура” у выдадзеным асобнай кнігай лекцыйным курсе “Пра літаратуру братніх славянскіх народаў” было найбольш важнай у XIX стагоддзі спробай сістэмнага разгляду ўсёй гісторыі нацыянальнага пісьменства на фоне развіцця іншых славянскіх літаратур. Першы раздзел гэтай працы меў назву “Русінская літаратура” і быў прысвечаны разгляду гісторыі беларускай літаратуры. Сэнсавае нападзенне тэрміна “русінскі”, ужытага Кіркора, падкрэслівала “невелікарускасць”, бо вучоны суадносіў здабыткі пісьменства перыяду Кіеўскай Русі і ВКЛ толькі з беларускай і ўкраінскай літаратурай і лічыў, што развіццё рускай літаратуры пачынаецца з XVI стагоддзя. Для Кіркора русінская літаратура – гэта літаратура, створаная на працягу стагоддзя на беларускай мове, дзяржаўнай у ВКЛ.

Метадычныя падыходы аўтара грунтаваліся на аснове метадаў культурна-гістарычнай школы, уплывовага ж другой палове XIX і першай чвэрці XX стагоддзяў напрамку ў літаратуразнаўстве, які ў 70-я гады XIX ст. толькі пачынаў заваёўваць свае пазіцыі ў навуцы. Такім чынам, А.Кіркора можна разглядаць як пачынальніка культурна-гістарычнай школы ў беларускім літаратуразнаўстве.

На самой справе ў кнізе “Пра літаратуру братніх славянскіх народаў” найбольш выразна праявіўся цэласны, пазбаўлены прымітыўнага этнаграфізму падыход да беларускай культуры як да шматвяковай гістарычнай з’явы ў адзінстве пісьмовых і вусна-паэтычных, фальклорных відаў творчасці.

Нельга не згадзіцца з ацэнкай І.М.Запрудскім першага раздзела “Віленскіх успамінаў” Адама Карлавіча:

“Апублікаваныя ў сярэдзіне 80-х гадоў (XIX ст. – Э.И.) “Віленскія ўспаміны” Кіркора, якія задумваліся як частка буйнога мемуарнага цыклу, пісаліся ў два этапы і складаюцца з чатырох раздзелаў. У першым, прасякнутым сардэчнай танальнасцю і настальгіяй, расказваецца пра літаратурныя суботы ў кватэры Кіркора, якія праходзілі ў часы рэдагавання ім “Teki Wilenskiej» і “Karjera Wilenskiego”. Яго трэба аднесці да мемуарнай белетрыстыкі”, бо карціна тагачаснага жыцця і людзі маляваліся аўтарам не столькі згодна з прынцыпамі дакументалізму, колькі паводле вобразнага ўзнаўлення рэчаіснасці. Майстэрства Кіркора-мемуарыста праявілася ва ўменні, ашчадна выкарыстоўваючы вобразна-выяўленчыя сродкі, намалюваць запамінальныя партрэты вядомых сучаснікаў (У.Сыракомлі, В.Каратынскага, Э.Адынца, І.Ходзькі, Я.Тышкевіча і інш.) і па-мастацкі адлюстраваць сваю эпоху” (Запрудсі І.М. Творчасць Адама Кіркора....С.11)

Вялікая па аб’ёму і разнастайная па прадметных характарыстыках творчая спадчына Адама Кіркора зрабіла пазітыўны ўплыў на фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, на развіццё шэрагу навуковых дысцыплін, звязаных з беларусазнаўствам, на станаўленне і развіццё беларускай літаратуры і айчыннага літаратуразнаўства.

Беларускі гісторык і гістарыёграф Д.У.Караў прызнае вялікія заслугі А.Кіркора ў вывучэнні культуры Беларусі і фарміраванні гістарычнай свядомасці яе інтэлігенцыі. (Карев Д.В. Белорусская

и украинская историография конца XVIII начала 20-х гг. XX века в процессе генезиса и развития национально-исторического сознания белорусов и украинцев. Вильнюс, 2007. С.154)

ВЫДАВЕЦ

Паступіўшы на службу ў Віленскую казённую палату (1838-1864), Адам Кіркор выдаваў альманахі “Radegast» («Радэгаст», 1843) і “Pametniki umystowe” (“Разумовыя дзённікі”), 1845-1846).

Рэдагуючы губернска “Памятныя кніжкі” (1850-1854, ён пашырыў у іх неафіцыйны аддзел, куды змясціў багатыя і цікавыя матэрыялы па гісторыі і статыстыцы Віленшчыны, у тым ліку і яе беларускіх пвветаў.

У 1857-1858 гадах Адам Карлавіч выдаваў перыядычны зборнік “TeKa Wilenska» (“Віленскі зборнік”), забаронены за змяшчэнне п’ёма вядомага гісторыка (у той жа час палітычнага эмігранта) І.Лелявеля. Выйшла шэсць кніг. Каб разлічыцца з падпісчыкамі і разам з тым апублікаваць сабраныя матэрыялы, Кіркор выдаў дзве кнігі “Pismo Zbiorowe Wilenskie» (1859 1862). Гэтыя выданні змяшчалі паэзію, прозу, пераклады, навуковыя і публіцыстычныя артыкулы.

У 1858 годзе ён разам са сваімі аднадумцамі ўдзельнічаў у так званым “Віленскім альбоме”, выдадзеным у гонар прыезду ў Вільню Аляксандра II/

У 1859 годзе Адам Кіркор заснаваў у Вільні уласную друкарню (спачатку ў суполцы, потым перайшла ў яго поўную ўласнасць і выдаў у ёй шэраг навуковых і мастацкіх кніг, у тым ліку творы У.Сыракомлі, Ю.Ляскоўскага.

З 1860 года Адам Карлавіч выдаваў і рэдагаваў галоўную газету літоўска-беларускага рэгіёна «Віленский вестник» (на польскай і рускай мовах), зрабіўшы яе больш змястоўнай і папулярнай.

Цяжкія выпрабаванні выпалі на долю Кіркора ў перыяд паўстання 1863-1864 гадоў, калі Мураўёў-вешальнік ператварыў яго газету ў афіцыйны орган генерал-губернатарскага ўпраўлення. Акрамя гэтага, на працягу 1863 года Адам Карлавіч рэдагаваў штотыднёвы “Віленский полицейский листок». Прыхільнікаў паўстання абурала дачыненне Адама Карлавіча да выпрацоўкі вернападданніцкага адраса мясцовага дваранства цару. Разам з тым Кіркор быў прыцягнуты да следства ў сувязі з удзелам ў паўстанні яго былой жонкі Алены Маеўскай, у варшаўскай кватэры якой хаваўся кіраўнік паўстанцкага ўрада Р.Траугут.

І хоць следства не знайшло яго віны, тым не менш улады бачылі ў ім праціўніка сваёй русіфікатарскай палітыкі. Адаму Кіркору не давяралі, і ён, страціўшы магчымасць працаваць у Вільні, быў вымушаны перабрацца ў Санкт-Пецярбург, дзе разам з М.Юматавым выдаваў у 1868-1871 гадах газету “Новое время”, якая праводзіла курс на збліжэнне рускага і польскага грамадства і таксама была на падазрэнні ўлад.

Апрача таго, Адам Карлавіч апынуўся ў вельмі цяжкім фінансавым становішчы і яму пагражала даўгавая турма. Усё гэта прымусіла яго пакінуць Расійскую імперыю і ўжо ў немаладым узросце (53 года) ўсталявацца ў Кракаве (тады ў горадзе Аўстра-Венгерскай імперыі). Тут ён у розныя часы рабіў няўдалыя спробы выдаваць літаратурна-навуковыя альманахі “Na dris» («На сёння», 1872), «TeKa Krakowska» («Кракаўскі зборнік»).

Між іншым, Адам Кіркор стаў аўтарам першага даведніка па Вільні “Prechadzki po Wilnie i jego okolicach” («Прагулкі па Вільні і яе ваколіцах»; 1856, 1859. У 1864 годзе па распараджэнню галоўнага чачальніка края М.М.Мураўёва даведнік выйшаў на рускай мове, перапрацаваны ў “Указатель города Вильны”. Перапрацаваны варыянт даведніка на польскай мове перавыдаваўся ў 1880-м годзе і ў наступныя гады.

Апошнія гады Адам Кіркор цяжка хварэў і жыў у вялікай беднасці. З настальгічным пачуццём ён пісаў на радзіму незадоўга да смерці:

“Дактары вырашылі, што ў мяне невялікая хвароба сэрца і што кожную хвіліну я магу памерці, Аднак смерць мяне не палохае: я досыць жыў. Што было ў маіх сілах і сродках. я зрабіў і магу з чыстым сумленнем прызнацца, што маё жыццё для Літвы (пад гэтым словам ён заўсёды меў на ўвазе Літву і Беларусь – Э.І.) не прайшло марна”(Древности.Т.12.М., 1888. С.105)..

Адама Кіркора не стала 23 лістапада 1886 года. У апошні шлях на Ракавецкія могілкі ў Кракаве яго праводзіла невялікая група мясцовых літаратараў і супрацоўнікаў Кракаўскай Акадэміі, супрацоўнікам якой ён з’яўляўся і ў сценах якой чытаў лекцыі па літаратуры і археалогіі.

Свае зборы і рукапісы Адам Карлавіч завяшчаў Кракаўскаму нацыянальнаму музею. Зараз яго архіў захоўваецца ў Ягелонскай бібліятэцы ў Кракаве, а частка архіва зберагаецца ў Нацыянальным дзяржаўным архіве Літвы ў Вільнюсе.

Аўтарытэтны беларускі пісьменнік і крытык А.Марціновіч лічыць, што лепшым праяўленнем нашай памяці аб А.Кіркоры было б выданне яго твораў у серыі “Беларускі кнігазбор”. Цалкам згаджаючыся з гэтай прапановай, аўтар гэтых радкоў дадаткова прапаноўвае, што было б вельмі важна, каб Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі разам з Інстытутам гісторыі НАН Беларусі і Беларускім дзяржаўным універсітэтам раз у два ці тры гады праводзіў літаратурныя, археалагічныя і краязнаўчыя чытанні, прысвечаныя памяці Адама Кіркора, а кінастудыя “Беларусьфільм” ці “Адваротны адлік” на тэлеканале АНТ стварыла фільм аб яго жыцці і творчасці.

Эмануіл Рыгоровіч Іофе, прафесар БДПУ, доктар гістарычных навук

220005, г.Мінск, пр. Незалежнасці,39-90. Т.2-84-83-79.(х.)